

İ. MOMİNOV VE FELSEFİ ÇALIŞMALARI (SSCB DÖNEMİ)

İ. Mominov and His Philosophical Works

Vahidjon JALALOV*

Özet

Orta Asya'da Sovyetler Birliğinin hâkim olduğu dönemde yaşayan ve Özbekistan'ın çağdaş düşünce tarihindeki önemli şahsiyetlerden birisi olan İ. Mominov'un ilmi araştırmaları çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Bu makalede İ. Mominov'un yaşadığı dönemin sosyo-siyasal şartları, ilmi şartları ile onun hayatı ve yetişmesi, ilmi faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş; İ. Mominov'a göre Orta Asya'da felsefi düşüncenin nasıl teşekkül ettiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İ. Mominov, Felsefe, Orta Asya, Leninizm, Sosyalizm, Metodoloji, Müstemleke, Rejim, Strateji, SSCB, İdeoloji.

Abstract

The main topic of our study is the scientific researches of İ. Mominov who lived in Middle Asia during the Soviet Union dominance and had been one of the most important figures of contemporary philosophical life of Uzbekistan. In this article, the socio-political conditions and scientific conditions of İ. Mominov's period; his life and growing up, his scientific researchs are presented; and the formation of philosophical life in Middle Asia according to him is conveyed.

Keywords: İ. Mominov, Philosophia, Central Asia, Leninizm, Socialism, Methodology, Colony, Regime, Strategie, The Union Of Soviet Socialist Republics, İdeology.

Giriş

Toplumun yenileşmesi, SSCB'nin yıkılması, bütün milli cumhuriyetlerin bağımsızlığına kavuşması XX. yüzyılın en önemli olaylarından birisidir. SSCB'nin yıkılması sonucunda ortaya çıkan bağımsız devletler milli bayrağına, kendi hükümet ve siyasetine eriştiler. Bu hızlı tarihi değişimler cumhuriyetlerde kurulan sosyalizmin altyapısının zayıflığına bağlanmıştır.¹ Bununla beraber bu yönetimde bir takım zorlamaların olduğu (diktatörlük), küçümsenmeyecek kadar büyük hataların yapıldığı tarihi bir gerçektir. Yapılmış olan hataları dar bir alana sıkıştırmak

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi,
turkison2003@yahoo.com

¹ M. M. Hayrullayev, O' rta Osiyoda İlk Uyğoniş Davri Madaniyatı, Fan Nashriyoti, Toshkent, 1994, s.3.

mutlak anlamda yanlış olacaktır. 70 yıl süren bu yönetimin kalıntıları, etkileri hala tüm alanlarda hissedilmektedir.

SSCB'nin zirveye ulaştığı dönemde yaşayan, Özbekistan'da çağdaş düşünce tarihinde önemli yeri olan İbrahim Mominoviç Mominov (1908-1974)'un yapmış olduğu çalışmalar örnek çalışmalardır. İ. Mominov Orta Asya'daki felsefi düşüncüyü özellikle de Özbekistan'daki felsefi ortamı tanıtmak için sayısız çalışmalar kaleme almıştır. Dolayısıyla bu çalışmaların hangi metodoloji ışığı altında ele alındığı ve İ. Mominov'a göre Orta Asya'daki felsefi düşüncenin nasıl teşekkül ettiği makalemizin konusunu teşkil etmektedir.

Bu dönemde Sovyetler Birliği'ndeki kültür, düşünce ve eğitim konularında materyalist felsefenin hakim olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak, dini konularda ileri sürülen fikirler de materyalist felsefenin bakış açısına göre değerlendirilmiştir.

XX. Yüzyılın Başlarında Sosyo-Siyasal Durum/Şartlar

XIX. yüzyılın sonuna doğru Türkistan'da siyasi, iktisadi, sosyal ve medeni hayatta büyük değişiklikler yaşandı. Bu dönemde Rusya'nın stratejisi Türkistan'ın doğal zenginliklerine sahip çıkmak ve kendi müstemlekesini daha da pekiştirmektir. XIX. yüzyılın 60-90'lı yıllarında Rus Çarlığı Orta Asya'yı istila etti ve kendi müstemleke rejimini yerleştirdi. Çarlık hükümeti Buhara Emirliği ve Hive Hanlığını şeklen ayakta tuttu. Aslında yönetim kendi elinde olmuştur.²

Çarlığın istilasını Orta Asya halklarının iktisadi, siyasi v.b. alanlarda ilerlemesini engelliyordu. Ancak Çarlığın egemenliği uzun sürmedi; 1917 yılındaki bütün Rusya'da gerçekleşen Şubat ve Ekim İnkılapları Çarlık yönetimini ortadan kaldırdı. Bu sebepten Çarlığın müstemlekesi durumunda olan Orta Asya'da fiili durum da sona erdi.

1918 yılında Türkistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu, fakat onun ömrü de kısa sürdü. 1920'li yıllarında Buhara ve Hive Hanlıkları da yavaş yavaş ortadan kaldırıldı. 1924 yılında Türkistan'da Bolşevikler ve onun Orta Asya'daki bürosu tarafından yapılan Sovyetler Birliği içerisindeki milli devletlerin sınırlarının belirlenmesi gerçekleştirildi. 1924'te Stalin tarafından yapılan bir düzenleme ile Türkistan sadece şive farklarına

² Mominov.İ.M, Tanlangan Asarlar, Oz SSR Fan Nashriyoti, Toshkent, 1969, Cilt I ,s.151.

İ. Mominov ve Felsefi Çalışmaları (SSCB Dönemi)

dayanan milli devletlere bölündü. Bu düzenleme ile şu cumhuriyetler oluşturuldu:

1. Özbek SSC, (27 Ekim 1924).
2. Türkmen SSC, (27 Ekim 1924).
3. Tacik SSC, (Önce 14 Ekim 1924'te Özerk Bölge, 15 Mart 1925'te Özerk cumhuriyet ve 15 Ekim 1929'da Federal cumhuriyet).
4. Kırgız SSC, (Önce 14 Ekim 1924'te Kara Kırgız Özerk Bölgesi, 1 Şubat 1926'da Özerk cumhuriyet ve 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).
5. Kazak SSC, (İlk olarak 26 Ağustos 1920'de Kırgız Özerk cumhuriyeti, Nisan 1925'te Kazak Özerk cumhuriyeti, 5 Aralık 1936'da Federal cumhuriyet).³

Orta Asya'da meydana gelen milli devletler tek iktidar olan Sovyetler Birliği'ne girdiler ve zorunlu olarak genel (merkezi) yönetime tabi oldular. Sovyetler Birliğinin resmi tek partisi olan Komünist Partisi bütün SSCB'yi yönetimi altına aldı.⁴

XX. Yüzyılın Başlarında İلمي Durum/Şartlar

Dönemin siyasi hayatını kısaca özetledikten sonra, devrin ilmi hayatına-şartlarına da bir göz atmanın faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Hemen söylemek gerekir ki, siyasi değişikliklerin mutlaka ilmi hayata da yansıtacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Sovyetler Birliği'ndeki siyasi durum, felsefi düşüncenin gelişmesinde de olumsuz bir etki bırakmış gözükmektedir. Nitekim hür, özgür düşünce sarsılmış, insan zihni, düşüncesi tek taraflı hakim düşüncüyü desteklemek zorunda kalmıştır.⁵ Felsefi düşünce, dönemin resmi ideolojisi olan Marksist-Leninist ideoloji tarafından etki altına alınmıştır. Bütün çalışmalar Marksist-Leninist ideolojinin dünya görüşünü destekleyici kavramsal çerçeveler ve formlar içerisinde ele alınmıştır. En azından çalışmanın hemen başında Marx'tan, Engels'ten veya Lenin'den faydalanılarak bu görev yerine

³Erşahin Seyfettin, Türkistan'da İslam ve Müslümanlar, İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.110.

⁴A. Askarov, O'zbekiston Tarihi, O'qituvchi Yayınları, Toshkent 1994, s.87.

⁵Abdullayeva M. N., İ. Mominov Asarlarida İctimoiy Muammolar, Akademik İbrohim Mominov, (makolalar va hotiralar), Samarkand, 1993, s.9.

getirmeye çalışılmıştır.⁶ Başka bir ifade ile, bu dönemde her hangi bir konuyu ele almak, öğrenmek, tetkik etmek veya her hangi bir ders kitabı yazmak, Marksist-diyalektik metodoloji çerçevesinde ancak mümkün olabilmiştir. Farklı metodoloji ve bakış açılarının denenmesi hemen hemen imkansızlaşmıştır.

Bu dönemde Rusya'da oryantalist felsefe çalışmaları ve dini araştırmalar Batı dünyasında olduğu gibi daha çok filologlar tarafından yapılmıştır. Rus oryantalistler, normalde kendi siyasi amaçlarının dışında felsefe ile dolaylı olarak ilgilenmişlerdir.

Dolayısıyla bütün çalışmalar hakim ideolojiye tâbi tutulmuş ve bilimin objektiflik ilkesi ihlal edilmiştir. Bu tür indirgemeci bir bakış açısıyla ele alınan çalışmalar sonucunda bir takım metodolojik sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

İbrahim Mominoviç Mominov'un Hayatı, Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Özbekistan Bilimler Akademisi'nin akademisyeni, felsefe bilimleri uzmanı, Prof. Dr. İbrahim Mominoviç Mominov 1908 yılının 7 Eylülde Özbekistan'da Buhara ilinin Şafirkan ilçesindeki Tezgüzar köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Onun gençlik seneleri bir takım siyasi değişmelerin yaşandığı yani inkılâp hareketleri gerçekleştirilen Buhara Hanlığında Ekim Sosyalist İnkılâbının kazandığı döneme rastlar. İ. Mominov daha gençlik dönemlerinden itibaren günün olaylarına kayıtsız kalmaz, onları ciddi anlamda takip ederek anlamaya çalışır.

Hanlığın parçalanması ve Sovyetler Birliği yönetime geldiğinde, İ. Mominov yeni açılan eğitim kurumlarında okuma imkanı bulur. 1922-1927 senelerinde ilkokulda daha sonra da Buhara aydınlanma enstitüsünde eğitim görür. Enstitüyü bitirdikten sonra İ. Mominov Buhara'daki iki senelik kursta sosyoloji ve sınıfi mücadele tarihinden ders verir.

İ. Mominov, 1928 yılında Semerkant Yüksek Eğitim Enstitüsünde eğitimine devam eder. 1931 senesinde içtimai-iktisadi fakülteyi başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra, o, Akademi'de öğretim üyeliğine kabul edilir ve öğrencilere özellikle de yüksek lisans öğrencilerine marksist-leninist felsefe dersi verir.

1933 yılında Özbek Devlet Üniversitesi (günümüzde A. Nevai Semerkant Devlet Üniversitesi) kurulur. Üniversitenin kurulmasında İ.

⁶ İsmail Taş, "Raboti po İsledovaniyu İslamskoy Filosofii v Period SSSR", Mejdunarodnaya Hauçnaya Konferentsiya (Uluslar arası Bilimsel Konferans Bildirgesi), Osh, 2000, s.228-235.

İ. Mominov ve Felsefi Çalışmaları (SSCB Dönemi)

Mominov'un emeği büyüktür. Önce filoloji fakültesinin daha sonra da tarih fakültesinin dekanı olarak atanır, aynı zamanda Marksizm-Leninizm bölüm başkanlığını da yürütür.

1939 yılında İ. Mominov Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi'ne üye olur. 1943 senesinde Özbekistan Bilimler Akademisi kurulduğunda İ. Mominov bu akademinin üyeliğine seçilir.⁷

1950'li yıllarından itibaren İ. Mominov, Semerkant Devlet Üniversitesi (SAMDÜ)'nin Marksizm-Leninizm bölüm başkanı olarak çalışmasını sürdürür. Bu bölüm Özbekistan'da felsefi bilimler üzerinde çalışan araştırma görevlilerinin yetişmeleri açısından önemli merkezlerden biri idi.

1955 yılında İ. Mominov Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Tarih ve Arkeoloji Enstitüsünün başkanlık görevine atanır. 1956 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin akademiği, aynı zamanda Akademi başkan yardımcısı olarak seçilir. Ona sorumluluğu büyük bir görev verilir. Bu görev Özbekistan Bilimler Akademisi'nin sosyal bilimler alanındaki bütün ilmi araştırmalarına başkanlık görevidir.

1958 yılından itibaren Özbekistan SSR "Bilim" cemiyetinin başkanı olarak görev yapmıştır. İ. Mominov Almanya, İtalya, Yunanistan, Pakistan v.b. devletlerde ilmi konferanslara katılmıştır.

Ayrıca, Lenin madalyosuna, iki defa "Mehnat Kızıl Bayroğu" madalyosuna, "Özbekistan SSR' de hizmet korusatgan fan arbobi" unvanına nail olan İ. Mominov 66 yaşında, 22 Temmuz 1974 yılında Taşkent'te vefat etmiştir.⁸

İbrahim Mominoviç Mominov'un İlmi Faaliyetleri

İ. Mominov'un ilmi faaliyetlerinde ağır bastığı konular diyalektik materyalizm, felsefe tarihi, Orta Asya halklarının içtimai-felsefi düşünce tarihi diyebiliriz.

1933 yılında ilk araştırması "Diyalektik Materyalizm Tarakkiyotida V. İ Lenin Boskiçi" adlı çalışmasıdır. Daha sonra "Revoluytsion Demokrat Çernişevskiyning Materyalizmi", "Büyük Materyalist Diyalektik" gibi makaleleri yayımlanır.

⁷ Buyuk İstedot Sohıpları, (derleme), Adolat Yayınları, Toshkent 2002, s. 102.

⁸ Vospominaniya o İ. M. Mominove, İzdatelstvo Fan AN UzSSR, Tashkent, 1978, s.16.

İ. Mominov'un önemli ve kapsamlı araştırmalarından birisi "Gegel Diyalektikasining Ratsional Magzi" adlı "fan nomzodligi"⁹ için yazılan tezidir. O, 1941 senesinde başarılı bir şekilde tezini savunur. İ. Mominov geçmişteki manevi mirasın her yönden araştırılmasını ister. Onun ilmi araştırmalarında Orta Asya ve Hindistan halklarının büyük ansiklopedik alimi Mirza Bedil'in felsefi görüşleri hakkındaki araştırması da büyük öneme sahiptir. Mirza Bedil'in varlık, madde, şekil, ruh, bilgi nazariyesi hakkındaki görüşlerini araştırır ve "Mirza Bedilning Falsafi Karāřları" adındaki monografyası 1946 yılında Özbekistan Devlet Üniversitesi (ÖZGU) Yayınları tarafından basılır. Daha sonra 1957 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi yayınları tarafından Özbek ve Rus dillerinde 2. baskısı yayımlanır. Eserde özellikle ortaçağ doğu içtimai-felsefi düşüncesinin doğru anlaşılması için panteizm ve sufizm (tasavvuf) problemlerine ağırlık verilir.

Yine İ. Mominov'un önemli araştırmalarından birisi XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyıllarda Özbekistan'da gelişen içtimai-felsefi düşüncelerdir. 1950'li yıllarda İ. Mominov uzun yıllar boyunca çalıştığı "XIX. Asrning Ohiri Va XX. Asrning Boşlarıda Özbekistonda İctimoi-Falsafi Fikir Tarakkiyoti Tarihidan" adlı doktora tezini tamamlayıp, SSCB Bilimler Akademisi'nin Felsefe Enstitüsünde başarılı bir şekilde savunur. Aynı seneden itibaren Semerkant Devlet Üniversitesi'nin Marksizm-Leninizm bölüm başkanı olarak çalışır. Adı geçen bölümde özellikle řu problemler üzerinde araştırmalar yapılır:

-Özbekistan'ın kapitalist gelişme safhasını bir kenara atıp, sosyalist ve komünist yönden ilerlemenin özelliklerini öğrenmek.

-Özbekistan halklarının içtimai-felsefi mirasını Marksistik-Leninistik metodoloji ışığı altında incelemek.

1954 yılında "Özbekistonda İctimoiy-Falsafiy Fikir Tarakkiyotiga Doir" adlı eseri yayımlanır. Bu eserde Orta Asya halklarının felsefi düşüncesinin büyük temsilcileri Farabi (870-950), İbn Sina (980-1037), Biruni (973-1048), Nevai (1441-1501), Mařrab (1640-1711), Turdi (XVII.y.y), Ahmet Daniş (1827-1897), Furkat (1859-1909), Mukumi (1850-1903), Zavki (1853-1921), Hamza (1889-1929), Ayni (1878-1954) gibi düşünürler ele alınmıştır. 1955 yılında Taşkent'te müstemleke Türkistan'daki medeni hayatın ve ideolojik savaşın kendine özgü özelliklerini aydınlatan "XIX. Asrning Ohiri Va XX. Asrning Boşlarıda

⁹ "Fan Nomzodligi" SSCB döneminde bilimsel araştırma yapanlara verilen bir unvandır. Türkçe karşılığı ise Yüksek Lisans konumundadır.

İ. Mominov ve Felsefi Çalışmaları (SSCB Dönemi)

Özbekistonda İctimoiy-Falsafiy Fikir Tarakkiyoti Tarihidan” adlı doktora tezi Rus dilinde yayımlanır. Aynı eser 1960 yılında Özbek dilinde de yayımlanır.

1955-1956 yıllarında Moskova’da büyük yazarlar tarafından hazırlanan 2 ciltlik “SSSR Halklarının Falsafiy Va İctimoiy-Siyosiy Fikri Tarihiga Oit Oçerklar” yayımlanır. Bu eserin Özbekistan halklarının felsefi düşünce tarihine ait bölümü İ. Mominov’a aittir.

1957 yılında İ. Mominov’un özel girişimi ile Özbekistan Bilimler Akademisi Başkanlığınca Tarih ve Arkeoloji Enstitüsünde felsefe ve hukuk bölümü açılır. Yine aynı senede “Özbekistonda Progressiv İctimoiy-Falsafiy Fikir Tarihi Boyıça Makolalar” adlı eseri Rusça yayımlanır. Bu eserin en önemli özelliği, ilk defa Özbekistan’daki içtimai-felsefi düşünce tarihi hakkında ilk sistematik eser olmasıdır. Ayrıca Farabi, İbn Sina, Biruni gibi filozofların bazı felsefi eserleri ilk defa Arapça’dan çevrilmiştir.

1957-1965 yılları arasında yayımlanmış olan altı ciltlik “Falsafa Tarihi” nin Özbekistan ile ilgili bölümünü İ. Mominov kaleme almıştır. Bu çalışma dünya felsefe tarihinin ilk defa Marksistik-Leninistik metodolojisi ışığı altında incelenmesi açısından fevkalade önemlidir.

1962 yılında “Tarihiy Materyalizm Masalaları”, 1964 yılında “İlmiy Ateizm Masalaları”, 1965 yılında “İlmiy Ateizm Asoslari”, 1967 yılında “Marksça-Leninça Etika Asoslari” gibi bir çok eseri neşredilir. 1968 yılında Özbek dilinde Marks’a kadar olan felsefenin kısaca tarihi, diyalektik materyalizm ve tarihi materyalizmden müteşekkil olan “Marksça-Leninça Filosofya Asoslari” adlı eseri yayımlanır. Aynı senede “Amur Temurning Orta Osiyo Tarihida Tutgan Orni va Roli” esri de yayımlanmıştır.

Daha sonra Özbekistan “Fan” yayınları tarafından “Farobiy Va Uning Falsafiy Risolalari”, “Farobiyning Dünyokaraşı Va Uning Falsafa Tarihidagi O’rni” gibi bir çok monografyaları yayımlanmıştır.

1966 yılında Moskova’da Özbekistan halklarının tarihi ve felsefi araştırmalarının zaferlerini tanıttak olan “Vıdayuşıysya Misliteli Sredney Azii” adlı eseri yayımlanır. Yine aynı senelerde “Özbekistonda Tabiiy-İlmiy Va İctimoiy-Falsafiy Fikirlar Oçerki” adlı hacimli eseri yayımlanacaktır. Eserde Farabi, İbn Sina, Biruni, Kaşgarlı Mahmut, Ahmad Daniş, Yusuf Has Hacip gibi birçok filozofların içtimai-felsefi görüşleri ele alınmıştır.

İ. Mominov'un Orta Asya'da Felsefenin Ortaya Çıkışı İle İlgili Görüşleri

İ. Mominov Orta Asya'nın içtimai-felsefi düşünce tarihinin uzun geçmişe sahip olduğunu belirtir. Nitekim, IX. yüzyılda Harezmi (783-850), Fergani (797-865), X.-XI. yüzyıllarda Farabi (870-950), Biruni (973-1048), İbn Sina (980-1037), XV. yüzyılda Ulugbek (1394-1449) ve onun astronomi mektebinin (ekolünün) temsilcileri gibi büyük düşünür-filozoflar dünya medeniyetinin gelişmesinde büyük katkılar sağlamıştır. IX. yüzyılın başlarında Muhammed Harezmi tarafından yazılan cebir ve algoritma nazariyesi ve matematiğe ait risaleleri 1120 yılından itibaren Adelar ve başkaları tarafından Latinceye çevrilmiştir. Büyük düşünür Farabi'nin bilimlerin sınıflandırılması, mantık, müzik... v.s ile ilgili bir çok risaleleri de XII. yüzyılda aynı şekilde Latinceye çevrilmiştir.

İ. Mominov'a göre Orta Asya'da felsefi düşüncenin şekillenmesi miladi IX.-X. yüzyıllara rastlar. Felsefi düşüncenin gelişmesini de VIII. yüzyılda Arapların Orta Asya'yı istila etmesine bağlar. Ona göre, o tarihten itibaren İslam yavaş yavaş Maverünnehir'in hakim düşüncesine dönüşür. Kelam ilmi, idealistik felsefi bir öğreti olarak VIII. yüzyılda Arap halifeliğinde ortaya çıkmıştır. İ. Mominov Arap Halifeliğinde ortaya çıkan Kelamın IX. yüzyılda Orta Asya'da yayıldığını ifade etmektedir. Kelam, din adamları ve toplumun elit tabakası elinde manevi bir silah olarak işlev görmüştür. Nitekim toplumun ileri gelenleri, onun (Kelamın) aracılığı ile halk arasında İslam'ın etkisini artırarak kendi hâkimiyetlerini korumak için onu bir araç olarak kullanmışlardır. Abu'l Kasım Semerkandi ve Abu'l Mansur Maturidi (öl.945)'yi kelamın önde gelenleri olarak göstermektedir. Ona göre bu âlimler, İslam'ı ve Kelam ilmini savunmuşlar ve onun propagandasını yapmışlardır.

İ. Mominov'a göre İslam ve onun kaynağı olan Kuran'ın halk ortasında yayılmasında Kelam büyük bir rol oynamıştır. Fakat Arap skolâstikleri sayılan mütekellimler kendi içinde çeşitli akımlara ayrılmıştır.

İ. Mominov, Bağdat'ın IX. yüzyılın başlarından itibaren Doğunun siyasi, iktisadi, ve medeni merkezi halini aldığını ifade eder. Ona göre halifeliğin hakim olduğu bölgelerde her alanda gelişmeler yaşanmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, İslam'ı ideoloji olarak gören İ. Mominov, Orta Asya'da gelişen felsefi düşünceyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu dönemdeki medeni yükseliş, ister siyasi alanda olsun, ister medeni alanda olsun, dünya medeniyetinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

İ. Mominov ve Felsefi Çalışmaları (SSCB Dönemi)

Özellikle de halifelüğün başında el-Me'mun olduğu devirde (813-833) ilim ve felsefe altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Yunan ve Roma medeniyetlerine merak daha da artmıştır. İ. Mominov yaşanan en önemli olaylardan birisinin Mutezile kelam ekolünün ortaya çıkması olduğunu belirtir. Ona göre, mutezililer daha çok Aristoteles'i takip ederek Meşşailiği benimsemişlerdir.¹⁰ Daha sonra onların arasından büyük rasyonalist filozoflar yetişmiştir. İ. Mominov mutezile akımının doktrini kısaca şöyle belirtir: "Onlara göre, dünyayı Allah yarattıysa da, insan kendi hareketlerinde hürdür ve önceden belirlenmesi söz konusu olamaz...".¹¹ Bu dönemde yetişen düşünürlerin halifelüğün hakim olduğu bölgelerde felsefi düşüncenin gelişmesinde olumlu katkılar sağladığını ifade eder.

Ayrıca, İ. Mominov bundan sonraki dönemlerde meydana gelen tasavvufun felsefi düşüncenin oluşmasındaki rolünü belirtir. Ona göre, Orta Asya'da tasavvuf temel olarak ikiye ayrılır: Yesevilik ve Nakşibendilik. Yesevilik'in asketik yönünün daha ağır bastığını ve Nakşibendilik'in asezizme karşı çıktığını belirtir.

İ. Mominov Orta Asya'da Emir Timur'un (1336-1405) ve Timuriler'in hakim olduğu dönemin Mavereünnehir tarihinde önemli yeri olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim bu dönemde, Semerkant ve Herat'ta medreseler, kütüphaneler, rasathanelerin kurulduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde tabiiyât bilimlerini (fen bilimlerini) öğrenmeye merak daha da artmış, matematik, astronomi, coğrafya, tarih, edebiyat, felsefeye ait birçok değerli ve hacimli eserler yazılmıştır.

Sonuç olarak, İ. Mominov Orta Asya'da ortaya çıkan felsefi düşünceye, dönemin hakim düşüncesi olan materyalist bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bununla beraber Orta Asya'da felsefi düşüncenin oluşumunda İslam ve onun bünyesinde doğan kelam ilmi, tasavvuf ve onların temsilcilerinin büyük katkılar sağladığını da kabul etmiştir. Ayrıca daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Timur ve Timuriler'in Orta Asya'nın medeni yükselişinde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmiştir.

¹⁰ Mutezililerin sadece Aristocu olmadığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bakınız: Hilmi Demir, *Delil ve İstidlalin Mantıkçı Yapısı-İlk Dönem Sünni Kelam Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara-2001, s. 4-5, 246-247.

¹¹ Mominov İ. M., *Tanlangan Asarlar, OzSSR Fan Nashriyoti, Toshkent, 1972, III. Cilt. s.107.*

Bir Münevver Olarak İ. Mominov

İ. Mominov sadece bir bilim adamı değildir. O, aynı zamanda teşkilatçı olarak da büyük hizmetler vermiştir. Nitekim o, kendi halkının geçmiş medeniyetlerini yeniden tetkik edip, yeniden yorumlayarak onları aydınlatmaya çaba sarf etmiştir.

İ. Mominov'un ilmi faaliyetlerinde dönemin hakim ideolojisi kendi damgasını vurmuştur. Bununla beraber Özbekistan'da Orta Asya halklarının geçmişteki felsefi düşünce tarihini yeniden öğrenmek amacıyla İ. Mominov başkanlığında özel bir mektep kurulmuştur. Bu mektepte özellikle Orta Asya'da yetişen büyük düşünürlerimizin eser ve risaleleri Özbek ve Rus dillerine çevrilmiştir. Günümüzde İ. Mominov'un başlattığı sözkonusu faaliyetler onun en önde gelen öğrencilerinden sayılan akademisyen M. M. Hayrullayev ve M. B. Baratov tarafından devam ettirilmektedir.

İ. Mominov mahir teşkilatçı sıfatıyla sosyal bilimlerin gelişmesi ve bu alanlarda araştırma yapan genç asistanların yetişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.¹² 1930'lu yılların başından 1974 yılına kadar, kırk yılı aşkın bir zaman sürecinde yirmiden fazla felsefi bilimler doktorlarına ve yüzden fazla "Fan Nomzodları" na danışmanlık eder. Yaklaşık yirmi yıl civarında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin başkan yardımcısı görevinde çalışır. Bilimsel eser yazarlarına da rehberlik eder. Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Felsefe ve Hukuk Enstitüsünü açar. Günümüzde bu enstitü onun adıyla tanınmaktadır.¹³

Sonuç

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden anlaşılmaktadır ki, İ. Mominov SSCB döneminde yaşayan, bilimsel araştırmalar yapan en önemli şahsiyetlerdendir. Özellikle onun çalışmalarında Orta Asya halklarının felsefi mirasını ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

İ. Mominov, SSCB döneminde yapılan çalışmaların genel karakterine uygun olarak diğer bir ifade ile Marksist-Leninist dünya görüşünü destekleyici kavramsal çerçeveler ve formlar içerisinde Orta Asya halklarının felsefi mirasını ele almıştır.

¹² D. Y. Hodcayeva, İbrohim Mominov İlimiy Merosida İctimoiy Falsafa Muammolari, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Avtoreferat), Toshkent, 2002, s. 6.

¹³ İ.M. Mominov, Özbekiston'dagi Tabiiy- İlimiy va İctimoiy-Falsafiy Tafakkur Tarihidan Lavhalar, Fan Nashriyoti, Tashkent, 1999, s.3.

İ. Mominov ve Felsefi Çalışmaları (SSCB Dönemi)

Nihayet şunu da ifade etmek gerekir ki, Orta Asya halklarının felsefi mirası ve düşünürleri hangi yaklaşımla ele alınmış olurlarsa olsun, SSCB döneminde yaşayan halklar tarihsel ve kültürel bağlantılarını ancak bu şekilde koruyabilmişlerdir. Ele alınan böyle çalışmalar metodolojik sorunlar taşımakla birlikte tarihsel bağları hatırlatacak birçok bilgi ve kültürel mirasların da taşıyıcısı olmuşlardır.

Kaynakça

1. Hayrullayev M. M, Orta Asiyoda İlk Uyğoniş Davri Madaniyatı, Fan Nashriyoti, Toshkent, 1994
2. Mominov.İ.M, Tanlangan Asarlar, Oz SSR Fan Nashriyoti, Toshkent, 1969
3. Erşahin Seyfettin, Türkistan'da İslam ve Müslümanlar, İlahiyat Vakfi Yayınları, Ankara 1999
4. Askarov A, Ozbekiston Tarihi, Okituvchi Yayınları, Toshkent 1994
5. M. N. Abdullayeva, İ. Mominov Asarlarıda İctimoiy Muammolar, Akademik İbrohim Mominov, (makolalar va hotıralar), Samarkand, 1993
6. İsmail Taş, "Raboti po İsledovaniyu İslamskoy Filosofii v Period SSSR", Mejdunarodnaya Hauçnaya Konferentsiya (Uluslar arası Bilimsel Konferans Bildirgesi), Osh, 2000
7. Buyuk İstedot Sohipları, (derleme), Adolat Yayınları, Toshkent 2002
8. Vospominaniya o İ. M. Mominove, İzdatelstvo Fan AN UzSSR, Tashkent, 1978